

Др Саша Б. Бован*

ИСТРАЖИВАЊЕ ПЕРЦЕПЦИЈЕ КОРУПЦИЈЕ НА ПРАВНОМ ФАКУЛТЕТУ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

*У раду се истражују ставови студената о корупцији на Правном факултету Универзитета у Београду у погледу раширености, узрока, облика и спремности студената на корупцију (систем вредности студената). На основу спроведеног емпиријског истраживања на ову тему, имајући у виду и друга релевантна испитивања корупције у Србији, аутор излаже тезу да су постојећа истраживања ове појаве, махом ставовског и експлоративног карактера, достигла своје лимите. Осим тога и ниво њихове теоријске обраде је релативно скроман, јер се углавном ради о социолошким интерпретацијама *post factum* (постдиктивна, а не предиктивна истраживања). Стога је потребно направити корак даље у правцу дијагностичких (појмови и хипотезе), а након тога и дескриптивних (емпиријске генерализације), те експликативних истраживања корупције (анализа односа између аналитичких променљивих). Извршена систематизација квантитативних података и закључци аутора представљају припрему у том правцу.*

Кључне речи: *Корупција. Правни факултет у Београду. Ставови студената.*

1. УВОД

Основни циљ овога рада је да истражи ставове студената о корупцији на Правном факултету Универзитета у Београду. Потребу за оваквим анализама намеће, нажалост, суморна и сурова друштвена реалност, између осталих и у области високог школства. Тако, на пример, према релевантним емпиријским истраживањима, на листи проскрибованих професија по раширености корупције високо образовање заузима све више место („конкуренција“ су: царина, правосуђе, здравство, политичке елите, итд.). Упоредна истраживања

* Аутор је ванредни професор Правног факултета Универзитета у Београду, bovan@ius.bg.ac.rs

корупције из 2001. и 2006. године, указују на пораст корупције међу универзитетским професорима, од 33,9% на 37% одговора (на питање о оцени вероватноће да су поједине професије умешане у корупцију).¹ Најсвежија истраживања на тему корупције у Србији (*TNS Medium Gallup* – октобар 2010. године), такође указују да преко половине грађана Србије сматра да постоји висок ниво корупције у образовању (у односу на март 2010. стање је погоршано).²

Међутим, непосредан повод овог пројекта су истраживања перцепције корупције на Универзитету у Београду спроведена 2005. године у организацији Студентске уније Универзитета у Београду и невладине организације *Транспарентност Србија* (наручилац: Ректорат Универзитета у Београду). Прво истраживање је спроведено међу студентима, а друго међу наставним особљем. Посебан изазов било је ово друго, које је своје финале имало на конференцији за штампу, када је громогласно обзнањено да је на листи најкорумпиранијих факултета Универзитета у Београду друго место заузео Правни факултет.³

На тој конференцији некако је промакла чињеница, или бар остала дубоко у другом плану, да се ради о истраживању *перцепције* корупције, а не стварне корупције. С методолошке стране посматрано, основни недостатак поменутог пројекта, везан за ову врсту изјашњавања, јесте у томе што питање на основу којег је вршено рангирање по корумпираности („упишите пет факултета на којима је корупција присутнија него на другим“), није пропраћено с једним или више контролних упита, стандардних и незаобилазних у овом случају, где се испитаници изјашњавају о извору својих сазнања, односно процена о распрострањености корупције на појединим факултетима (лично искуство, разговори с колегама, медији, итд.).

Осим тога, споран је и квалитет (репрезентативност) узорка, јер је оствареност планираног узорка била тек делимична (48% од 144 упитника). Најзад, фреквенција изјашњавања на питање о корупцији у оквиру појединих факултета остала нам је непозната.⁴ Све то значи да је, можда, на основу ставова тек неколико десетина испитаника, без контролних питања и са дискутабилним квалитетом узорка – што значи врло неозбиљно – изречена врло озбиљна квалификација на рачун Правног факултета у Београду.

¹ Борис Беговић *et al.*, *Корупција у Србији пет година касније*, Београд 2007, 49.

² ТНС Медим Галуп УНДП, *Корупција у Србији трећи талас истраживања*, Београд 2010, 14 15.

³ Стјепан Гредел, „Ставови запослених на Београдском универзитету о корупцији“, *Филозофија и друштво* 3/2007, 248 (питање Q25 у иницијалном упитнику).

⁴ *Ibid.*

Чини се да има и додатних разлога за оспоравање објективности закључака на тему раширености корупције на појединим факултетима Универзитета у Београду. На крају свог рада, у коме даје приказ спроведеног истраживања, аутор истиче да тај текст и не би настао да није избила корупционашка афера на Правном факултету Универзитета у Крагујевцу. Наравно да је том афером на читав образовни систем бачена неизбрисива љага, тако да је бомбастична синтагма „универзитетска мафија“ изгледала примерено у овом случају, који ни после више година није добио правосудни епилог у коме би се утврдила макар судска истина. Међутим, остаје загонетно шта је С. Гределја мотивисало да тим поводом изрекне тешку оптужбу на рачун Правног факултета Универзитета у Београду. Он каже дословце: „Мајсторско писмо овог умешног заната исклесано је у београдском храму легализма, чијег се високог места на неславној ранг листи у овом истраживању ваља поново сетити. Да се не заборави“.⁵

Крајње је непримерено да универзитетски посланик јавно и олако изриче овако тешке оптужбе у стручном часопису, позивајући се на неубедљиве аргументе сопственог истраживања (бар када се ради о Правном факултету Универзитета у Београду). Но, без обзира на изречено, овај рад није настао као израз повређене професионалне сујете институције или појединца, или евентуално као покушај да се по сваку цену одговори на изречене оптужбе без обзира на стање ствари, са циљем да се, у крајњој линији, негира постојање корупције на Правном факултету. Поменута истраживања су једноставно, и само то, добар повод да се овом проблему приђе са више стручне озбиљности. Овај текст, као иницијални резултат једног ширег пројекта је, заправо, израз професионалне одговорности и скроман прилог напорима у очувању дигнитета струке и угледа установе, као и суочавања са стварним размерама корупције, независно од тога какви су коначни резултати спроведених посматрања. Сама чињеница да се она изводе (сада већ у континуитету – 2007, па 2010. године), као и да управа Правног факултета пружа пуну подршку њиховом извођењу, говори о спремности да се ухвати у коштац с овом опаком друштвеном бољком, по принципу „више одговорности – мање корупције“.

Иначе, укупна перцепција корупције на Правном факултету, у испитаном узорку (студенти све четири године), слична је као у општој популацији, поготово када се ради о узроцима и распрострањености корупције. О укупним резултатима истраживања биће речи нешто касније. Међутим, ти резултати су нас навели на још један закључак, који је у исто време додатни и самостални циљ овог пројекта. Наиме, понављање готово идентичних резултата из истраживања у истраживање указује да су постојећа, ставовска и ма-

⁵ *Ibid.*, 258.

хом експлоративна истраживања корупције у Србији, која по свом теоријском рангу представљају ипак само социолошке интерпретације *post factum* (постдиктивна, а не предиктивна истраживања), достигла своје лимите.⁶ Изреченом тврдњом, наравно, не жели се умањити значај тих пројеката. Наша стручно-научна заједница је дала запажен допринос у истраживању корупције у Србији. Иако суочена са инертношћу, може се чак рећи опструкцијом званичних институција, струка није била обесхрабрена, а резултат свега је више емпиријских истраживања и радова из ове области.⁷ Осим тога, објављено је и пар тематских зборника о корупцији, који су, додуше, понекад више публицистичко-есејистичког карактера, али ипак указују на свест и забринутост академске заједнице због великог присуства корупције у српском друштву.⁸

Међутим, сматрамо да је дошао тренутак да се крене даље у истраживањима корупције. У овом моменту имамо критичну масу истраживања корупције, прилично квалитетну емпиријску грађу, ауторе с одговарајућим искуством у тој области, примерено интересовање академских кругова за ову проблематику, и најзад, велику друштвену потребу за наставак рада у расветљавању узрока и последица корупције. Корак даље подразумева прелаз на следећу фазу анализе, која представља помак од експлоративних ка дијагностичким, а након тога ка дескриптивним и експликативним истраживањима. То је фаза у којој се од прикупљања и интерпретације података прелази на терен њихове систематизације и теоријске обраде. Фаза теоријске обраде постојеће емпиријске грађе подразумева прво дијагностичка истраживања, тј. прецизирање основних појмова и формулисање одговарајућих хипотеза (фундаменталних, па из њих оперативних) која ће омогућити нова посматрања; друго, дескриптивни ниво анализе, тј. откривање емпиријских генерализација везано за коруптивну праксу; и треће, експликативну анализу, која се састоји у покушају да се логиком мултиваријантне анализе открију и докажу каузални односи у овој области.⁹ Утолико и овај текст представља само увод у један такав шири захват.

⁶ Пример квалитативног истраживања: Стјепан Гредел, Зоран Голубовић, Наташа Шолић, *Професија и корупција*, Београд 2005.

⁷ О тим напорима код: С. Гредел, 242 244, С. Гредел, З. Голубовић, Н. Шолић, 30 34.

⁸ Добривоје Радовановић, Александра Булатовић (ур.), *Корупција*, Београд 2005, Горан Илић (ур.), *Корупција, основни појмови и механизми за борбу*, Београд 2007. Има и радова који су резултат актуалне социјалне и интелектуалне курентности ове проблематике, која постаје нека врста коњунктурне мантре, али без икакве научне тежине. Пример: Миодраг Јовановић, „Политичка корупција и приватизација“, *Право и привреда* 5 8/2004, 429 438.

⁹ У литератури се обично дијагностичка истраживања поистовећују са дескриптивним, вид. Rudi Supek, *Ispitivanje javnog mnijenja*, Zagreb 1968, 61 62. Овде

Додатно теоријско прецизирање појаве корупције, као прва фаза дијагностичке анализе, потребно је стога што у нашој јавности не постоји јасно препознавање корупције, односно присутна је подела на „велику и малу корупцију“, при чему се степен њихове друштвене опасности различито оцењује. Осим тога, и као последица овог подвајања, уочен је велики вредносни раскорак између осуде корупције, која је на високом нивоу, и личне спремности на корупцију, која је такође изражена у великој мери. Даље, приметна је изражена толеранција према корупцији (навикавање на корупцију), и најважније, сусрећемо се са прилично магловитим представама о томе које поступке обухвата корупција. Наиме, највећи број грађана под корупцијом подразумева само мито – давање и примање новца, док размену услуга путем социјалне мреже (везе и познанства, рођачки и завичајни принцип), једна трећина испитаника у Србији уопште не сматра корупцијом.¹⁰

У односу на уочене тенденције, управо је наука позвана да прецизира и наметне појмовни оквир за разумевање ове појаве, пре свега из практичних разлога, у правцу мобилисања јавног мњења и ефикасније борбе у сузбијању корупције. Посматрано на теоријској равни – у смислу дубљег сагледавања и објашњења ове појаве, такође је потребно њено прецизније одређење, јер је изградња одговарајуће појмовне мреже основни предуслов за формулисање ваљаних хипотеза.¹¹ У том правцу, пре свега, потребно је одредити се према покушајима да се појам корупције прошири и на приватни (комерцијални) сектор, о чему ће бити речи у следећем одељку.¹²

Иако су постојећа истраживања корупције изложена критици с обзиром на дубину теоријске обраде података, и ово истраживање има карактер социолошке интерпретације *post factum*, што значи да изложени закључци захтевају још дубљу анализу. Разлог томе су стандарди које намеће часопис у погледу обима текста. Осим тога, ово је први део истраживања који је заокружен као нека врста систематизације и припреме квантитативних података (из сопственог и других истраживања) у правцу ка дијагностичким истраживањима корупције у Србији, тј. у правцу прецизнијег одређења појма корупције и кључних хипотеза за даља емпиријска истраживања на том плану (на пример, да се евентуално постави узрочна хипотеза о

сматрамо да дијагностичка истраживања, којима се прецизирају појмови и формулишу хипотезе, треба издвојити као посебну фазу или, боље рећи, међуфазу између експлоративних и дескриптивних истраживања.

¹⁰ Драгомир Антонић *et al.*, *Корупција у Србији*, Београд 2001, 37.

¹¹ Р. Сукек, 74.

¹² На овом приступу инсистира Vito Tanzi, „Corruption around the World: Causes, Consequences, Scope, and Cures“, *IMF Staff Papers* 4/1998, 564. У нашој литератури: Д. Антонић *et al.*, 12.

корупцији као културолошком обрасцу у Србији, где ће се одређене варијабле појавити као аналитички променљиве и ставити у узрочно-последични однос).

2. ПОЈАМ КОРУПЦИЈЕ

У односу на ово питање заузимамо концептуално-реалистичку и финалистичку перспективу, супротстављајући се релативистичким и конвенционалистичким одређењима корупције, уз инсистирање на приступу који корупцију посматра не само са становишта њене суштине и појавних облика, него и са становишта последица које изазива. Најзад, понудићемо једну „тврду“ дефиницију којом корупцију везујемо за државу, по логици према којој нема корупције без државе и вршења јавних овлашћења.

Према томе, успостављање односа између корупције и јавних служби представља *genus proximum* сваког покушаја да се иоле озбиљније одреди овај облик друштвене аномije.¹³ Овим приступом желимо да истакнемо следеће: а) корупција је феномен који треба везати за државу и вршење јавних овлашћења, односно управљања јавним добрима. Корупција у приватном сектору представља други тип проблематике и подразумева другачији начин њеног решавања који произлази из разлике у заштити јавног и приватног интереса;¹⁴ б) корупција подразумева и граничне случајеве, који се пре свега односе на парламентарну праксу и политичку (велику) корупцију (*soft money, pork barreling, log rolling*, итд.), чиме се ипак не доводи у питање почетни критеријум дефинисања који ову појаву везује за формалне организације;¹⁵ в) ови гранични случајеви нису разлог за скептицизам и релативизам, односно нису таквог карактера да битно отежавају напоре у дефинисању корупције као што тврди (можда више реторички) Пол Хејвуд, ауторитет у овој области.¹⁶

¹³ Joseph S. Nye, „Corruption and Political Development: A Cost Benefit Analysis“, *American Political Science Review* 2/1967, 419; Arnold J. Heidenheimer (ed.), *Political Corruption, Readings in Comparative Analysis*, New Brunswick 1970, 4 6; Robin Theobald, *Corruption, Development, and Underdevelopment*, Durham 1990, 16; Andrei Shleifer, Robert W. Vishny, „Corruption“, *Quarterly Journal of Economics* 3/1993, 599 601; Mushtaq Khan, „A Typology of Corrupt Transactions in Developing Countries“, *IDS Bulletin* 2/1996, 12; Inge Amundsen, *Corruption Definitions and Concepts*, Bergen 2000, 1, 4 5; Marijana Trivunovic, Vera Devine, Harald Mathisen, *Corruption in Serbia 2007: Overview of Problems and Status of reforms*, Bergen 2007, 6.

¹⁴ Супротно V. Tanzi, 564 565.

¹⁵ Herbert H. Werlin, „Secondary Corruption: The Concept of Political Illness“, *The Journal of Social, Political and Economic Studies* 3/2002, 345 346.

¹⁶ Paul Heywood, „Political Corruption: Problems and Perspectives“, *Political Studies* 3/1997, 422.

У оперативној дефиницији Светске банке управо долази до изражаја овај институционални аспект корупције, када се каже да корупција представља коришћење (злоупотребу) јавних овлашћења ради прибављања личне (приватне) користи. Осим тога, корупција се везује не само за чињење или нечињење државних, него и сродних органа и служби, који не спадају у бирократску структуру државе у ужем смислу, али располажу јавним овлашћењима или управљају јавним добрима. Типичан пример су јавно школство и здравство.

У литератури се готово једногласно, и потпуно оправдано, истиче потреба да се корупција посматра и са становишта својих последица. У том правцу се истиче допринос В. Танџија који у поље научне анализе уводи појам *непристрасности*, па следи да је корупција свако понашање којим се намерно нарушава принцип непристрасности при доношењу одлука у циљу присвајања неке погодности.¹⁷ Не мислимо да је то нека спектакуларна новина, јер верујемо да је повезивање корупције са појмом *поверења* много битније за адекватно сагледавање ове појаве. У посебном раду ћемо детаљније образложити овај приступ, а за потребе овог рада излажемо само дефиницију која гласи: *Корупција је злоупотреба јавних овлашћења у приватне сврхе, којом се угрожава принцип непристрасности у раду јавних служби и тиме нарушава поверење грађана у друштвене институције и целокупан друштвени поредак једне заједнице.*¹⁸

Предложена дефиниција има равноправно теоријску и акциону димензију. Теоријску, јер указује на суштину, кључне аспекте и социјалне последице корупције, и акциону, у правцу фокусирања на њену друштвену опасност, као и у правцу едукације и мобилисања читавог јавног мњења у борби против коруптивне праксе. То је Србији преко потребно с обзиром на раширеност овог друштвеног зла у социјалном ткиву и с обзиром на прилично магловите представе у општој популацији о суштини, облицима и последицама корупције.

Овом дефиницијом се, заправо, жели истаћи како је свака корупција подједнако опасна, као што је опасна и перцепција у јавном мњењу којом се ова дели на велику (политичку) и малу (административну), којом се ствара вредносни раскорак између начелне осуде и личне спремности на корупцију, што повећава толеранција на корупцију.

¹⁷ Vito Tanzi, „Corruption: Arm`s Length Relationships and Market“, *The Economics of organized Crime* (eds. G. Fiorentini, S. Peltzman), Cambridge 1995, 167.

¹⁸ Као што се види, овде је по терминологији која се користи заузет класични и доминантни приступ у анализи корупције (социопатолошки приступ). Ипак, у суштини, он се може укупити и у приступ који заступа теорија друштвене дезорганизације (структурално динамички приступ), који корупцију посматра као алтернативни модел функционисања (одрживости) институција у условима нарушавања (неодрживости) принципа легалитета и легитимитета њиховог рада. Детаљније код С. Гредељ, З. Голубовић, Н. Шолић, 20 26.

Емпиријска истраживања перцепције корупције у Србији снажно потврђују оправданост, шта више нужност овог приступа (где се корупција посматра пре свега са становишта својих последица). Године 2000. и 2002, у оквиру истраживања јавног мњења у Србији и региону, преко 65% испитаника оценило је раширеност корупције као изразиту.¹⁹ Нешто касније (2004. године), у оквиру истраживања корупције у правосуђу, више од петине испитаника-предузетника (22,9%) сматра да су сви или већина судија и запослених у суду корумпирани, а нешто изнад половине (51,9%) да су корумпирани само неки.²⁰ Такође, и правосудне професије виде наше друштво пре као корумпирано него као некорумпирано (највише адвокати – просечна оцена: 3,86).²¹ Истраживање спроведено од стране Савеза студената Београда из 2005. потврђује перцепцију о раширеној корумпираности система.²² Најзад, приликом истраживања корупције на Универзитету у Београду (2005. године), у оквиру општих ставова о корупцији, укупна перцепција о раширености корупције била је слична као у општој популацији (додуше са другачијим редоследом корумпираних професија – „логично“, на дну листе су припадници бранше).²³

Резултати спроведених истраживања такође су показали да грађани Србије сматрају како је корупција један од највећих друштвених проблема. Ипак, ову су, по степену друштвене опасности, сврстали тек на пето место, иза политичке нестабилности, сиромаштва, незапослености и криминала.²⁴ Поражавајуће је да је Србија по оцени опасности од корупције за друштво на зачељу у региону. На основу анализа из 2001. године корупција је прворангирана друштвена опасност у Албанији, Румунији и БиХ, другорангирана у Хрватској, на трећем и четвртном месту у Македонији и Бугарској.²⁵

Међутим, више брине други податак, који говори о личној спремности на корупцију (81% испитаника је тврдило да су мито и корупција рак-рана сваког друштва, а истовремено се изјашњавају у 67% случајева да ситно подмићивање није велики друштвени проблем).²⁶ Истраживања из 2001. и 2002. године, управо на тему када је корупција оправдана, потврђују вредносни раскорак између начелне осуде корупције и оправдавања сопствених коруптивних

¹⁹ С. Гредел, 238; Д. Антонић *et al.*, 40.

²⁰ Борис Беговић *et al.*, *Корупција у правосуђу*, Београд 2004, 31 32.

²¹ *Ibid.*, 86 87.

²² С. Шекељић, „Корупција универзитета“, *Студент*, април 2007, <http://www.sekelic.wordpress.com/2007/31/korupcija-univerzita/>, посећено 26. априла 2011. године.

²³ С. Гредел, 250 251, 259 261.

²⁴ Д. Антонић *et al.*, 35.

²⁵ С. Гредел, З. Гавриловић, Н. Шолић, 30.

²⁶ С. Гредел, 239.

понашања.²⁷ По истраживањима А. Морена из 2001. године, бивше комунистичке земље иначе имају највиши степен толеранције према корупцији.²⁸

Исто тако забрињава податак који се добија као одговор на питање шта грађани подразумевају под корупцијом. Највећи број под тим подразумева мито – давање и примање новца, док размену услуга путем социјалне мреже (везе и познанства, рођачки и завичајни принцип) једна трећина испитаника уопште не сматра корупцијом.²⁹

Најсвежија истраживања јавног мњења Србије на тему корупције (*TNS Medium Gallup* – октобар 2009, март 2010, октобар 2010. године), само потврђују резултате претходних анализа. Међу пет најчешће наведених друштвених проблема корупција је споменута тек од 7% испитаника.³⁰ Од грађана директно умешаних у корупцију (13%), њих 85% први су понудили мито, а да им то није тражено.³¹ По мишљењу испитаника, ниво корупције је и даље висок, при чему су негативна очекивања већа од позитивних.³² Најзад, и толеранција на корупцију је и даље наглашена, јер 83% грађана сматра да је то уобичајена пракса, док 32% оправдава корупцију на извесним нивоима.³³

3. УПИТНИК

Једна од методолошких примедби на истраживање корупције на Универзитету у Београду из 2005. године односила се и на дужину упитника. Може се упитати колико је та примедба релевантна у ситуацији када су анкетирани припадници академске елите, које би требало да одликује висок ниво професионалне одговорности, поготово с обзиром на *self-administered* поступак попуњавања упитника, који је испитаницима остављао сасвим довољно времена на располагању.³⁴ Међутим, дужина упитника је битан лимитирајући фактор увек када су студенти популација која се испитује. Прво, стога што студенти по правилу немају довољно стрпљења и озбиљности

²⁷ Д. Антонић *et al.*, 46 49, 55; З. Миливојевић *et al.*, *Унутрштво за употребу корупције*, Београд 2002, 33 34.

²⁸ А. Moreno, „Corruption and Democracy: A Cultural Assessment“, *Comparative Sociology* 3 4/2002, 495 507; С. Гредел, 263 264; Д. Антонић *et al.*, 37 38.

²⁹ Д. Антонић *et al.*, 37.

³⁰ ТНС Медим Галуп УНДП, 6.

³¹ *Ibid.*, 9.

³² *Ibid.*, 9 10.

³³ *Ibid.*, 11.

³⁴ С. Гредел, 247 248 фн. 12.

за испуњавање дужих упитника, и друго, упитници су попуњавани на часовима вежби и предавања не само код аутора овог пројекта, већ и других предавача, па је требало водити рачуна да им се не одузима пуно времена потребног за прелажење градива (на шта су наставници обично веома осетљиви). Да је тешко одржати пажњу студената у овим ситуацијама поново потврђује и лично искуство аутора. Чак и приликом попуњавања „простих“ упитника, на пример оних којима се врши евалуација рада наставника, тешко је одржати одговарајућу дисциплину (а то значи и пажњу) студената. С друге стране, присуство наставника, уз одговарајуће инструкције које су добили од аутора истраживања (припрема студената за испуњавање анкете, како би се повећала њихова заинтересованост и подигао ниво њихове озбиљности), помогло је да се смањи ризик од неодговорног понашања испитаника. Наравно, подразумева се да је анкета била анонимна, што је кључна претпоставка за искреност испитаника.

Из наведеног разлога упитник код овог истраживања не садржи стандардну групу питања која обрађују социодемографски профил испитаника. Сва питања су, стога, подељена на три групе са укупно 30 питања. Првих шест се односи на личне податке (година рођења, пол, смер на студијама, година уписа на факултет, година студија и статус – буџет или самофинансирање), затим следи 13 питања о коруптивним понашањима (узроци, раширеност, облици, лично искуство са корупцијом) и најзад 11 питања о варању на испитима (раширеност, облици, лично искуство и став према варању на испитима). Све у свему, питањима су обухваћене следеће основне области: распрострањеност корупције на Правном факултету Универзитета у Београду, облици корупције, узроци корупције и спремност студената на корупцију.

Сprovedено истраживање има карактер панел испитивања у двоструком виду: прво и непосредно, јер је оно упоредног карактера (2007. и 2010. године), што значи да су питања морала бити идентична. Друго и посредно, овај пројекат се посматра као део заједничког рада и колективног напора да се што потпуније истражи ова појава, што је утицало на то да структура анкете и формулација питања у највећој мери прате претходна истраживања других аутора.

Поред истраживања ставова студената о распрострањености корупције на Правном факултету Универзитета у Београду (питања 2.4, 2.5, 2.11, 2.12), његов још важнији задатак састоји у припреми, тј. систематизацији емпиријске грађе (из сопственог, али и других релевантних истраживања) за потребе једне дијагностичке анализе (прецизно одређење корупције и формулисање одређеног сета хипотеза за њено даље испитивање). То прво значи да нам је намера формулисање хипотеза *ex post facto* карактера, тј. хипотеза које

нису изведене из теорије, већ из квантитативних података. Међутим, постављање емпиријских хипотеза није само себи циљ. Оне су, наиме, нужне за ширу теоријску анализу, односно погодне су за експликативну интерпретацију, када се истражују односи између аналитичких променљивих, тј. када се стварају претпоставке за примену програма мултиваријантне анализе. То у крајњој линији значи да се по свом значају, међу осталима, издвајају питања о узроцима корупције (питања 2.1, 2.2, 2.3).

Када се ради о ставовима студената о корупцији, посебно су важна питања о личној спремности на корупцију (питања 2.8, 2.9, 2.10), имајући у виду да се на Правном факултету у великом обиму стварају будуће генерације државних службеника и носилаца јавних овлашћења. Стандарним питањима на ову тему придодата су она о варању на испитима, која у односу на претходна имају контролни карактер, тј. могу послужити за суптилније и прецизније закључке о спремности студената на корупцију (питања 3.1 – 3.11, изузев питања 3.2. и 3.3). Питања о томе како се вара на испитима и како то спречити (3.2, 3.3) укључена су у анкету како би факултетска управа добила повратну информацију од студената на ту тему, а ради ефикаснијег сузбијања ове појаве.

4. УЗОРАК

Постоје различите врсте узорака, од којих се најчешће примењују они засновани на закону вероватноће. Постоје чак и мишљења да само тако изабрани узорак може бити репрезентативан. Ипак, чини се да се треба држати савета ауторитета у овој области, давно изреченог, да избор узорка одређују циљеви истраживања, постојећа обавештења о појави, ограничења пред којима се налазимо и начело рационалности у избору узорка.³⁵ Имајући у виду све ове околности, одлучили смо да се узорак формира по методу пригодног узорка (*accidental sample*). Разлог за ово опредељење је принцип рационалности и једноставности. Иако се ради о ставовима студената, а не о њиховим функционалним и динамичким особинама, околност да су они углавном сличног социоекономског положаја, узраста, културолошких навика, итд. омогућава примену овог узорка, а то значи његову репрезентативност. На квалитет пригодног узорка у великој мери утиче и његова величина. И са те стране постиже се репрезентативност, с обзиром на то да је упитником обухваћено између 8% и 10% активних студената са све четири године студија од укупно 7.353 активних студената колико их је било 2010. године (међу

³⁵ Р. Супек, 203.

којима између 1.000 и 1.500 обнављају годину, али не излазе на испите или то раде изузетно ретко).

Формирани узорак има и обележја квотног типа, јер је популација у узорку подељена на подгрупе према полу, години студија, статусу и смеру (на равни формирања стратума то је и обележје стратификованог случајног узорка). У табелама је исказана само подела према години студија и полу на нивоу целог узорка и унутар појединих година студија. Међутим, ова подела је изложена само информативно, како би се показало да пропорција према полу у узорку (на све четири године) прати пропорцију према полу у основном скупу, што такође доприноси репрезентативности узорка (4.511 женских и 2.842 мушких испитаника). Осим тога, анализа по подгрупама није дала битно другачију фреквенцију одговора на питања у односу на општу фреквенцију, тј. збирне резултате за 2007. и 2010. годину.

5. ЗАКЉУЧЦИ

Посматрано у контексту других релевантних емпиријских истраживања корупције у Србији спроведених после 2000. године, када се упореде њихови резултати (рачунајући и ово испитивање), намеће се закључак да су постојећа, махом експлоративна истраживања, достигла своје лимите. Виши теоријски ниво обраде података захтева прецизно одређење корупције и одговарајући сет хипотеза, пре свега фундаменталних, тј. експликативних (анализа односа између аналитичких променљивих), на основу којих ће се изводити оперативне хипотезе, нова посматрања и одговарајући закључци.

При сагледавању узрока корупције од стране испитаника на Правном факултету (питања 2.1, 2.2, 2.3), резултати указују на превагу културолошких у односу на економске и правне чиниоце. Културолошки фактори изражени кроз неколико итема (морална криза, особености нашег менталитета, прећутно толерисање корупције на Факултету, свест и ставови наставног кадра) на првом су месту (43% узорка – 2007. године, 37% – 2010. године), а за њима следе правни (одсуство унутрашње контроле, неефикасност правосудног система, законска регулатива) са 18% (2007) и 17% (2010) узорка. На економске чиниоце корупције (жеља за брзим богаћењем) отпада тек 11% односно 10% одговора. Питања о мотивима корумпираног (2.2) и коруптора да прихвате односно понуде мито (2.3) потврђују ову тенденцију.³⁶ Превага културолошких чинилаца корупције указује да студенти сматрају да на Факултету постоји тренд толеранције, тј.

³⁶ Због ограниченог обима текста, детаљни резултати се дају у табелама које следе у последњем одељку овог рада.

навикавања на корупцију. Имајући у виду садржину културолошких итема и њихов испољени проценат, те повезано са резултатима осталих емпиријских испитивања корупције, могло би се закључити да коруптивна пракса постаје изразито присутан културолошки образац у Србији. На крају, али не мање важно, изложени приступ указује да се анализа узрока корупције мора вршити са синтетичког становишта, а не аналитичког које преовлађује у пракси.³⁷

Што се тиче перцепције о распрострањености корупције на Правном факултету, први утисак је прилично забрињавајући (питање 2.4). Читавих 52% испитаника (2007) и 53% (2010) уочава корупцију на Факултету као много и средње присутну појаву, при чему је изражен тренд повећања одговора „у великој мери“ са 16% (2007) на 22% (2010). Ипак, истраживачи упозоравају да су оцене о раширености корупције у великој мери засноване на стереотипима и гласинама, те да је стварна корупција најмање упола мања од перцепције. На то указују и „контролна“ питања о искуству испитаника са корупцијом (питање 2.5). Тада је видљиво да је перцепција испитаника заснована преваходно на посредним изворима – разговори са колегама, информације из медија, однос власти према корупцији. Лично искуство са корупцијом је чак мање заступљено (5% – 2007. и 6% – 2010. године) него у општој популацији (13%). Податке о личном искуству (и много мањој стварној корупцији) потврђују и одговори на питања 2.6. и 2.7. Само 3% студената је било у прилици да „купи“ испит, при чему су таквима (минималном броју студената) у преко 90% случајева то понудили са стране (посредници), а не професори и асистенти. У суштини, имајући све то у виду, могло би се рећи да се реална корупција креће у нивоу од мале ка осредњој (не обрнуто – од осредње ка малој) због повећања броја одговора о раширености корупције „у великој мери“ са 16% на 22%. Треба нарочито напоменути да је преко 10% студената осетило потребу да именује чланове наставног особља у контексту корупције, иако таквих питања нема у упитнику. Забрињава податак да је то велики број студената и да су они у оба таласа изјашњавања уперили прстом на иста лица (њих пет-шест). Исто тако забрињавају подаци (питање 2.11) који указују на велики пораст корупције међу активистима студентских организација (одговори „у великој мери“ су удвостручени 2010. године у односу на 2007. годину – са 11% на 22%).

Из одговора на питање о коруптивним средствима (питање 2.12) следи да главни облик корупције на Правном факултету није давање новца наставном особљу или администрацији, већ размена услуга (трговина утицајем). Међутим, забрињава велики проценат

³⁷ Синтетички приступ у анализи узрока корупције вид. код С. Вуковић, *Права, морал и корупција*, Београд 2005, 7.

студената који се на то питање изјашњавају истичући постојање непотизма и клијентелизма (протекционизам за децу запослених, протекционизам за студенте са везом). Одговори „у великој мери“ и „осредње“ односе преко 60% гласова испитаних студената.

Међутим, оно што охрабрује јесте да је, у мери у којој ово истраживање показује, систем вредности студената у основи здрав. Рекло би се, додуше, првенствено на основу једног – али веома значајног питања, да би будући државни службеници (судије, тужиоци, полицајци, цариници) могли бити узорни у свом послу. На овај закључак нарочито упућују подаци о личној спремности на корупцију. Од оних (мали број) којима је понуђено да купе испит (питање 2.8), само је 2% прихватило ту понуду, мада је велики проценат оних који нису желели да одговоре на ово питање (12%). Ипак, скоро 83% (2007) и 81% (2010) никада не би понудили мито да положи испит или добију жељену оцену (питање 2.10). При том је уочљиво да се веома високи проценат оних који су се тако изјаснили није битно променио за три године. Њих 13% и 14% не зна да ли би то учинили, а само 3% (2007) односно 6% (2010) би то урадило, при чему ово повећање ипак донекле баца сенку на основну оцену о систему вредности студената. Но, изречену констатацију о систему вредности потврђују и одговори на питања о варању на испитима (као и одговори на неке друге упите). За студенте је неприхватљиво преписивање на испитима (питање 3.4) – преко 53% одговора, а позитивно се вреднују студенти који не дозвољавају да се препише од њих (питање 3.5) – преко 50% одговора. Међутим, иако не би дали новац да положи испит, иако показују високу етичност и у погледу преписивања, присутна је извесна аутоиндулгенција када се ради о могућности студената да варају на испитима, а да не буду ухваћени (питање 3.6), при чему тада ипак имају велику моралну дилему у погледу свог чина (питање 3.7). Синдром „труле јабуке“ ипак није занемарљив – 16% студената (2007) и 18% студената (2010) вара на испитима (питање 3.9) и тада се осећа добро или обично – питање 3.10). То у сваком случају није мала бројка и ипак указује на клицу коруптивне свести међу онима који у перспективи треба да располажу јавним овлашћењима, тако да слика није сасвим идилична, поготово имајући у виду релативно распрострањену свест о постојању корупције на Правном факултету. Ипак, доминантни утисак оставља податак да велика већина студената – преко 4/5 популације у прилично репрезентативном узорку – одбија помисао да на коруптиван начин оствари жељени школски циљ. Та чињеница може имати шире импликације на укупну оцену о коруптивном менталитету, макар само у овој, за будућност земље свакако веома важној социјалној скупини.

6. ТАБЕЛАРНИ ПРИКАЗ СТАВОВА О КОРУПЦИЈИ НА ПРАВНОМ ФАКУЛТЕТУ У БЕОГРАДУ

1. Лични подаци

2007.

Учесници у анкети	Пол			Укупан број
	Мушки	Женски	Неизјашњено о полу	
Студенти	185	341	3	529

Година студирања	Пол			Укупан број
	Мушки	Женски	Неизјашњено о полу	
I година	32	63	1	96
II година	58	90	2	150
III година	45	97	0	142
IV година	50	91	0	141

2010.

Учесници у анкети	Пол			Укупан број
	Мушки	Женски	Неизјашњено о полу	
Студенти	190	387	4	581

Година студирања	Пол			Укупан број
	Мушки	Женски	Неизјашњено о полу	
I година	48	96	1	145
II година	45	101	1	147
III година	45	96	1	142
IV година	52	94	1	147

2.1. По вашем мишљењу која су три најважнија чиниоца која изазивају корупцију на Факултету – збирна табела:

Сви чиниоци који изазивају корупцију	2007.		2010.	
	број студ.	%	број студ.	%
Мале плате запослених на Факултету	43	3	36	2
Морална криза	202	13	194	10
Особеност нашег менталитета	106	7	120	6
Прећутно толерисање и некажњавање корупције на Факултету	251	16	279	15
Одсуство механизма унутрашње контроле	151	10	165	9
Жеља за брзим богаћењем	167	11	176	10
Жртве корупције не познају своја права	14	1	24	1
Неефикасност правосудног система	111	7	123	7
Људска природа	73	5	112	6
Свест и ставови наставног кадра	106	7	120	6
Свест и ставови студената	47	3	73	4
Систем финансирања	8	1	16	1
Систем одлучивања на Факултету	18	1	36	2
Законска регулатива	14	1	19	1
Политичка ситуација	60	4	75	4
Могућност професора да утиче на истрагу поводом корупције	62	4	88	5
Лош систем студирања	60	4	93	5
Дуго трајање студирања	33	2	44	2
Велики број студената	46	3	46	2
Нешто друго?	12	1	11	1

2.2. Која три разлога више од других утичу на одлуку професора, особља и студената да прихвате корупцију?

Сви разлози који утичу на одлуку професора, особља и студената да прихвате корупцију	2007.		2010.	
	број студ.	%	број студ.	%
Материјална корист	401	24	438	26
Морална криза	205	12	194	11
Враћање услуге	127	8	130	8
Лојалност према родбини, пријатељима и земљацима	159	10	198	12
Политички притисци	51	3	80	5
То је манифестација моћи	112	7	121	7
Нема адекватних санкција	306	18	240	14
Тешкоће у откривању и доказивању корупције	306	18	294	17
Нешто друго, Шта?	2	0	6	0

2.3. Која три разлога више утичу да неко понуди мито за полагање испита?

Сви разлози који утичу да неко понуди мито за полагање испита	2007.		2010.	
	број студ.	%	број студ.	%
Немогућност да се на други начин положи испит	232	15	281	16
Навика да се нека права остварују давањем мита	315	20	337	19
Нормално је онога који нам је помогао некако наградити	19	1	27	2
Ствар је престижа богатих да могу дати мито	135	9	131	8
Неспремност грађана да се супроставе корупцији	164	11	147	9
Законска регулатива	24	2	34	2
Неефикасност правосуђа	119	8	123	7
Професори чине свој предмет нереално тешким	185	12	181	11
Студенте мрзи да уче	234	15	300	18
Родитељи стимулишу давање мита	78	5	91	5
Родитељи траже редовно полагање испита	32	2	50	3
Нешто друго. Шта?	6	0	5	0

2.4. У којој мери је по вашем мишљењу, распрострањена корупција на Факултету? – збирна табела

У којој мери је распрострањена корупција	2007.	2010.
Осредње	36%	31%
Не знам	29%	32%
Мало	16%	13%
У великој мери	16%	22%
Нимало	1%	2%

2.5. На чему заснивате процену о раширености корупције на Факултету (заокружите један одговор)? – збирна табела

Заснованост процене о раширености корупције	2007.	2010.
Разговори са колегама	56%	54%
Стање у друштву	20%	23%
Медији	11%	9%
Лично искуство	5%	6%
Однос власти према корупцији	5%	5%
Нешто друго	3%	3%

2.6. Да ли сте икада били у прилици да купите испит? – збирна табела

Прилика за куповину испита	2007.	2010.
Не	95%	95%
Да	3%	2%
Не желим да одговорим	2%	3%

2.7. Ко вам је понудио? – збирна табела

Ко нуди прилику за куповину испита?	2007.	2010.
Неко други	55%	70%
Посредници	35%	20%
Професор	6%	5%
Неко из администрације	3%	4%
Асистент	1%	1%

2.8. Да ли сте прихватили понуду? – збирна табела

Понуда за куповину испита	2007.	2010.
Не	88%	86%
Да	1%	2%
Не желим да одговорим	11%	12%

2.9. Да ли сте пријавили корумпирану особу? – збирна табела:

Пријава корумпиране особе	2007.	2010.
Не	78%	78%
Да	2%	1%
Не желим да одговорим	20%	21%

2.10. Да ли бисте понудили мито да положите испит или добијете жељену оцену? – збирна табела:

Понуда мита за полагање испита	2007.	2010.
Не	83%	81%
Да	3%	6%
Не знам	14%	13%

2.11. Колико је распрострањена корупција међу... – збирна табела:
2007.

	У великој мери	Осредње	Мало	Нимало	Не знам
Професорима	16%	32%	20%	2%	30%
Асистентима	11%	26%	21%	6%	36%
Администрација	22%	23%	16%	2%	37%
Активистима студентских организација	11%	16%	16%	5%	55%
Студентима	13%	28%	17%	3%	39%

2010.

	У великој мери	Осредње	Мало	Нимало	Не знам
Професорима	15%	33%	17%	2%	22%
Асистентима	14%	23%	19%	6%	38%
Администрација	22%	23%	16%	2%	37%
Активистима студентских организација	22%	16%	14%	5%	43%
Студентима	16%	25%	16%	6%	37%

2.12. У којој мери су распрострањене следеће појаве на Факултету?
2007.

	У великој мери	Осредње	Мало	Нимало	Не знам
Заобилажење процедуре уписа	11%	16%	23%	7%	43%
Нелегално мењање резултата уписа	9%	15%	20%	9%	47%
Нелегално рангирање студената	9%	18%	19%	7%	47%
Упис студената ван листе	20%	19%	21%	4%	36%
Давање тестова пре пријемног испита	14%	19%	17%	5%	45%
Нуђење мита од стране студената	13%	30%	20%	2%	35%
Утицај на професоре из окружења	15%	24%	22%	2%	37%
Варање студената на испитима	26%	35%	23%	2%	14%
Професор тражи новац за испит	5%	16%	22%	7%	50%
Професор тражи друге услуге за испит	10%	17%	22%	6%	45%
Професори не оцењују објективно	37%	32%	19%	3%	9%
Професори траже свој уџбеник	50%	22%	16%	5%	7%
Протекционизам за децу запослених	33%	31%	12%	3%	31%
Један професор испитује више предмета	49%	27%	11%	2%	11%
Један професор сам испитује предмет	27%	20%	23%	11%	19%
Протекционизам при избору у звање	15%	15%	9%	3%	58%
Професор који учествује у изради питања и припрема вас за пријемни испит	18%	14%	10%	7%	51%
Корупција у администрацији	22%	23%	14%	2%	39%
Давање мита за место у студентском дому	23%	14%	10%	2%	51%
Протекционизам за студенте са везом	44%	21%	12%	1%	22%

2010.

	У великој мери	Осредње	Мало	Нимало	Не знам
Заобилажење процедуре уписа	15%	20%	21%	7%	37%
Нелегално мењање резултата уписа	10%	20%	16%	9%	45%
Нелегално рангирање студената	12%	19%	21%	7%	41%
Упис студената ван листе	22%	17%	21%	4%	36%
Давање тестова пре пријемног испита	16%	20%	17%	6%	41%
Нуђење мита од стране студената	16%	25%	19%	3%	37%
Утицај на професоре из окружења	18%	27%	18%	3%	34%
Варање студената на испитима	37%	29%	15%	2%	17%
Професор тражи новац за испит	6%	16%	20%	7%	51%
Професор тражи друге услуге за испит	13%	17%	21%	6%	43%
Професори не оцењују објективно	31%	35%	19%	5%	10%
Професори траже свој уџбеник	60%	21%	9%	3%	7%
Протекционизам за децу запослених	34%	23%	11%	2%	30%
Један професор испитује више предмета	43%	28%	14%	2%	13%
Један професор сам испитује предмет	24%	20%	26%	13%	17%
Протекционизам при избору у звање	17%	18%	13%	3%	49%
Професор који учествује у изради питања припрема вас за пријемни испит	19%	15%	13%	7%	56%
Корупција у администрацији	16%	21%	15%	3%	45%
Давање мита за место у студентском дому	32%	15%	8%	3%	42%
Протекционизам за студенте са везом	47%	22%	8%	1%	22%

2.13. По вашем мишљењу, ко је на Факултету најподложнији корупцији (без имена, само позиција/звање) – допишите

	2007.	2010.
Професори	52%	67%
Асистенти	13%	13%
Администрација	22%	9%
Теткице	1%	1%
Студенти	2%	5%
Не знам	10%	5%

3. Варање на испитима

3.1. Да ли сте икада чули да се вара на испитима на нашем Факултету?

	2007.	2010.
а) Не знам	19%	20%
б) Не	8%	7%
в) Да	73%	73%

3.2. Најраспрострањенији начин варања на испитима су (допишите)

	2007.	2010.
а) бубице	38%	36%
б) преписивање	32%	23%
в) мобилни тел.	15%	18%
г) пушкице	11%	15%
д) шапутање	4%	8%

3.3. Како спречити варање на испитима (допишите):

	2007	2010
а) појачана контрола	47%	49%
б) ометачи сигнала	32%	27%
ц) ригорозније санкције	10%	16%
д) ангажовање професора	5%	5%
е) увођење камера	6%	3%

3.4. Како је ваше мишљење о преписивању на испитима?

	2007.	2010.
а) Потпуно прихватљиво	5%	4%
б) Прихватљиво	18%	24%
в) Неприхватљиво	34%	36%
г) Потпуно неприхватљиво	19%	18%
д) Немам став	24%	18%

3.5. Шта мислите о понашању студената који вам не дозвољавају да препишете од њих?

	2007.	2010.
а) Потпуно прихватљиво	26%	23%
б) Прихватљиво	28%	28%
в) Неприхватљиво	14%	15%
г) Потпуно неприхватљиво	4%	7%
д) Немам став	28%	27%

3.6. Ако би сте били у прилици да варате на испитима, а да вас не ухвате, да ли би сте то урадили?

	2007.	2010.
а) Да	30%	34%
б) Не	31%	32%
в) Не знам	39%	34%

3.7. Да ли би сте се осећали непријатно после тога?

	2007.	2010.
а) Да	40%	42%
б) Не	26%	33%
в) Не знам	34%	25%

3.8. Колико се често vara на испитима на нашем факултету?

	У великој мери	Осредње	Мало	Нимало	Не знам
2007.	16%	37%	31%	3%	13%
2010.	24%	39%	22%	2%	13%

3.9. Да ли сте били у ситуацији да варате на испитима?

	2007.	2010.
а) Не желим да одговорим	9%	7%
б) Не	75%	75%
в) Да	16%	18%

3.10. Како сте се осећали после тога?

	2007.	2010.
а) Непријатно	24%	21%
б) Добро	33%	32%
в) Обично	43%	47%

Имајући у виду да је један од циљева овог рада да се јавности што пре учине доступним квантитативни резултати овог истраживања, сматрамо да је у овом часу, а с обзиром на расположиви простор,

довољно илустративно већ само њихово изношење, уз обраду података тек у најупечатљивијим сегментима, док ће потпунији подаци и детаљнија анализа бити презентирани у раду знатно већег обима. Из тих разлога је у табелама исказана само подела према години студија и полу на нивоу целог узорка, изостало је укрштање података и низ других аналитичких поступака, што је све лимитирано обимом овог текста. Но, без обзира на то, а поготово имајући у виду солидну репрезентативност узорка, као и могућност упоређивања резултата истраживања у временском размаку од три године, уверени смо да и овако презентирани, релативно „сирови“ подаци имају одговарајућу употребну вредност сами по себи. У сваком случају они могу допринети потпунијем сагледавању ставова студената Правног факултета о корупцији, али и представљати својеврстан стимуланс за потпуније и стручно заснованије суочавање са проблемом корупције.

Dr. Saša B. Bovan

Associate Professor

University of Belgrade Faculty of Law

PERCEPTION OF CORRUPTION AT THE UNIVERSITY OF BELGRADE FACULTY OF LAW

Summary

This paper examines students' attitudes towards corruption at the University of Belgrade Faculty of Law. The author relies on the results of his own research related to the students' value system and, more precisely, to the prevalence, causes, forms and willingness of the students to take part in corruption. The manner in which the author has systematized quantitative data obtained by this research, as well as the conclusions he has reached, are intended to serve as a groundwork for a future project, which should improve analytical, descriptive and explicative investigation of corruption in Serbia. Namely, the author sees the body of research which was published thus far as relatively modest when it comes to the level of theoretical treatment, as it is mainly opinion – and exploration-related, and predominantly comprised of sociological *post factum* interpretations, without any predictive potential.

Key words: *Corruption. – University of Belgrade Faculty of Law. – Attitudes of Students.*